
Dopady dvoukolového většinového systému na reprezentaci stran v českém Senátu*

TOMÁŠ LEBEDA**

Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

The Impact of the Majority Runoff System on Party Representation in the Czech Senate

Abstract: The objective of this article is to describe the impact of the majority runoff system on the electoral process and especially on party representation in elections to the Czech Senate. The article addresses the following questions: How are individual political parties represented? How much are electoral decisions influenced by the political party and how much by who the individual candidate is? What is the difference in the success rate of individual parties in the first and runoff election rounds? Which parties benefited from this electoral system and which are disadvantaged by it? Does the majority runoff system have a curbing effect on the representation of extremist parties? How does the personality of the candidate contribute to an election outcome? The article analyses the results of seven Senate elections between 1996 and 2008. The data file for the analysis includes all the candidates who ran for the Senate during this period (a total of 1685 candidates). The results of the analysis are contrasted with existing theoretical assumptions about the impact of the majority runoff system and in particular Duverger's laws.

Keywords: electoral behaviour, party representation, majority runoff system.
Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2011, Vol. 47, No. 2: 243–271

Ačkoli český Senát vznikl téměř o čtyři roky později než Poslanecká sněmovna, volby do druhé komory jsou díky dvouleté periodě nejpočetnějšími v České republice. Přesto Senát stojí dosud spíše v ústraní badatelských aktivit zaměřených na výzkum voleb.¹ Hlavním cílem tohoto článku je popsat působení u nás ojedinělého dvoukolového většinového systému na volební proces a zejména na reprezentaci jednotlivých stran. Chtěl bych odpovědět na otázku, jakým způsobem jsou volební výsledky a alokace mandátů v senátních volbách ovlivně-

* Text vznikl v rámci grantu „Analýza volebního chování ve volbách do Senátu Parlamentu České republiky v letech 1996–2008“, GA ČR 403/07/1626.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Tomáš Lebeda, Ph.D., Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Křížkovského 12, 770 80 Olomouc, e-mail: tomas.lebeda@upol.cz.

¹ Výjimkami v této oblasti byly akademické práce Romana Chytilka [Chytilík 2005a, 2005b] a popularizační texty několika dalších autorů.

ny mechanismem dvoukolové většinové volby. Odpověď nás zajímá i proto, že důsledky poměrného systému užívaného pro volby do Poslanecké sněmovny a dalších zastupitelských orgánů v ČR jsou poměrně dobře známé a již celkem důkladně zpracované.

Z pěti typů voleb, které v ČR existují, se ve čtyřech případech volí poměrným mechanismem (Poslanecká sněmovna, Evropský parlament, krajská a obecní zastupitelstva). Volby do Senátu Parlamentu České republiky se jako jediné u nás konají „podle zásady většinového volebního systému“ [Ústava ČR, čl. 18]. Konkrétní charakter a podobu systému pak upravuje volební zákon.² Jedná se o dvoukolový absolutně většinový systém. Tento u nás ojedinělý mechanismus vyvolává mnohé otázky. Jak jsou reprezentovány jednotlivé strany? Jakou váhu hraje politická strana v systému, kde jsou voleni jednotliví kandidáti? Jak si stojí jednotlivé strany v úspěšnosti v prvním a ve druhém kole? Jsou strany, které na systému profitují a jsou naopak takové, které na systém doplácí? Má tento systém omezující účinek vůči extremistickým stranám? A jak může přispět k volebnímu výsledku osobnost kandidáta? Na tyto otázky se následující text pokusí odpovědět.

Teorie, aplikace a politické konsekvence dvoukolových většinových systémů

Narozdíl od systémů relativní většiny, kde k vítězství postačuje být první, vyžaduje dvoukolový systém velmi často zisk nadpoloviční většiny platných hlasů. Ke zvolení tedy nestačí získat více hlasů než kdokoli další, ale více hlasů, než mají všichni ostatní kandidáti dohromady. Nejznámější cestou, jak umožnit kandidátům zvolení na základě nadpoloviční většiny hlasů, je metoda vícekolových voleb. Volební rozhodnutí je obvykle výsledkem opakujících se kol, tedy takových voleb, při kterých volič musí do volební místnosti více než jednou, nejčastěji v rozmezí týdne nebo dvou, přičemž počet kandidátů v následujícím kole je redukován. Omezení počtu kandidátů může být dosaženo několika způsoby. Buď se předem určí počet kandidátů, kteří mají do následujícího kola postoupit – nejčastěji se jedná o dva nejúspěšnější. Nebo se stanoví určitý zisk z předchozího kola jako hranice nutná pro kvalifikaci do kola následujícího. Vícekolové systémy mohou mít mnoho teoretických podob, v praxi se však nejčastěji setkáváme s dvoukolovými systémy, a to ve dvou nejrozšířenějších podobách. Jejich odlišení je pro tuto práci důležité proto, abychom se nedopouštěli mylných analogií českého volebního systému do Senátu s odlišnými dvoukolovými systémy jiného typu.

Dvoukolové systémy umožňují zvolení kandidáta již v prvním kole obvykle za předpokladu, že se mu podaří získat nadpoloviční většinu hlasů. Jak upozorňuje zatím nejdetailnější kniha o volebních systémech, která v českém prostředí vznikla [Chytilík et al. 2009], jedná se o podmínku, kterou jako více méně samozřejmou chápeme zejména v evropském kulturním prostředí. Nalezneme

² Zákon o volbách do Parlamentu České republiky č. 247/1995 Sb.

řadu výjimek, kde je požadavek na zvolení v prvním kole vyšší nebo nižší. Jde např. o prezidentské volby v Sierra Leone, kde je podmínkou zvolení v prvním kole 55 % hlasů [Reynolds 1999: 793; srovnej Lebeda 2007: 49]. Opačných příkladů, kde ke zvolení v prvním kole postačuje hranice nižší, najdeme podstatně více. Obvykle jde o zpřísnění pravidla relativní většiny pro zvolení prezidentského kandidáta. Takové systémy bychom mohli alternativně označit jako systémy „kvalifikované relativní většiny“. V Kostarice a Nikaragui vítězný kandidát sice nepotřebuje nadpoloviční většinu hlasů, ale pro jeho zvolení je stanovena minimální hranice 40 % hlasů, v Nikaragui dokonce postačuje i 35 %, pokud je zároveň splněna podmínka minimálně 5 % náskoku před kandidátem na druhé pozici. Pokud těchto podmínek žádný kandidát nedosáhne, koná se druhé kolo mezi dvěma nejmúspěšnějšími kandidáty z kola prvního. Tam již půjde o většinu nadpoloviční [Zovatto 2005: 153; Krennerich 2005: 486; Blais et al. 1997; Chytilík et al. 2009]. Podobný kompromis najdeme i v Argentíně. Aby se nekonalo kolo druhé, musí být kandidát v prvním kole zvolen minimální 45% většinou hlasů. Výjimkou pak může být výsledek nad 40 %, avšak pouze za podmínky, že má druhý kandidát alespoň o 10% hlasů méně. Pokud přinejmenším jedna z těchto podmínek není splněna, koná se kolo druhé [Jones, Lauga, Léon-Roesch 2005: 65; Reynolds, Reilly, Ellis 2005].

Ať již je podmínka pro zvolení v prvním kole jakákoli, pokud ji žádný kandidát nesplní, následuje druhé kolo, do něhož postupuje jen užší výběr kandidátů z prvního kola. Zde se však dvoukolové systémy rozcházejí do dvou dosti odlišných variant – systémy s uzavřeným druhým kolem a systémy s otevřeným druhým kolem [Sartori 2001].

Systém s uzavřeným druhým kolem, někdy také označovaný jako tzv. prezidentský dvoukolový systém [Sartori 2001], pouští do druhého kola pouze dva nejmúspěšnější kandidáty z kola prvního. Proto bývá označován také jako *majority-run-off system* [Farrell 2001: 51–52]. Díky tomu existuje naprostá jistota, že jeden z nich získá nadpoloviční většinu hlasů. Nejčastěji se s ním setkáme v nejrůznějších prezidentských volbách. Pro ně je typický a představuje vůbec nejpoužívanější mechanismus, kterým se prezidenti dnes ve světě volí [Lebeda 2007]. Nás však tento systém zajímá právě proto, že se používá pro volby do českého Senátu.

Tzv. parlamentní neboli otevřený dvoukolový systém nemá předem stanovený počet kandidátů postoupivších do druhého kola, ale o postupu rozhoduje podíl hlasů z prvního kola. Volební zákon předem určuje minimální hranici pro postup. Je tomu podobně jako v případě uzavírací klauzule u systému poměrného zastoupení. Tato procentuelně stanovená hranice může být velmi různá. Nejznámějším příkladem je 12,5 % z voleb do francouzského Národního shromáždění. Procento se však v tomto konkrétním případě vypočítává ze všech oprávněných voličů, a nikoli pouze z účastníků voleb. Do otevřeného druhého kola mohou postoupit více než dva kandidáti. Tyto systémy obvykle nevyžadují ke zvolení ve druhém kole nadpoloviční většinu hlasů, ale postačuje většina prostá. Farrell proto označuje tento typ systému jako *majority-plurality system* [Farrell 2001: 51–52].

Důležité je nezaměňovat oba typy dvoukolových systémů mezi sebou. Rozdílný počet kandidátů ve druhém kole může mít poměrně odlišné politické důsledky. V obou případech, jak u otevřeného, tak u uzavřeného druhého kola, musí volič k volbám dvakrát, obvykle v rozmezí jednoho až dvou týdnů. Jak velmi trefně podotknul Sartori, první kolo ve většině případů pouze zpřehledňuje situaci – plní úlohu selekce, zatímco skutečná volba – elekcce – následuje až v kole druhém [Sartori 2001]. Interval mezi oběma koly slouží nejen voličům pro nové rozhodování, ale i politickým stranám k vyjednávání o vzájemné podpoře či recipročním odstoupení kandidátů. V tomto smyslu nabízí systém otevřeného druhého kola podstatně větší prostor pro jednání mezi stranami. Pokud postoupí do druhého kola více kandidátů než dva, což je možné jen u otevřeného druhého kola, mohou kandidáti programově a ideologicky blízkých stran navzájem jednat o možnosti odstoupení jednoho ve prospěch druhého.

Což však není případ systémů s uzavřeným druhým kolem, kam patří i český Senát. Když do druhého kola postupují pouze dva soupeři, není už prakticky s kým a o čem jednat. Postupující kandidáti se mohou maximálně obrátit na ty, kteří se do druhého kola nedostali, aby vybídli své voliče k jejich podpoře. Apel na voliče od kandidátů, kteří již nemají žádnou šanci na zvolení, je však nesrovnatelný s tím, když jeden ze soupeřů postupujících do druhého kola odstoupí a vyzve své voliče k volbě některého ze zbývajících kandidátů. Právě pro tyto odlišné vlastnosti by neměl být český volební systém srovnáván s často zmiňovaným systémem do Národního shromáždění ve Francii.

O mechanických účincích volebních systémů a jejich přímému dopadu na reprezentaci stran a podobu stranického systému se vedou dlouhé diskuse již od doby, kdy Duverger [(1951) 1998] formuloval své „zákony“. Duvergerovy zákony byly pravděpodobně prvním pokusem o obecné shrnutí kauzalit mezi volebním a stranickým systémem a položily základ pro nekončící odbornou diskusi. Duverger formuloval tři teze. Druhá z nich se týkala dvoukolového většinového systému: „Dvoukolový většinový systém podporuje systém mnoha stran, které jsou pružné, závislé a relativně stabilní (ve všech případech).“ [Duverger (1951) 1978: 205] Je nezbytné dodat, že za svými tezemi („zákony“) sám Duverger poznamenal: „Tyto velmi obecné výroky definují pouze základní tendence; jsou daleko od zahrnutí všech vlivů volebního systému na stranický systém.“ [op. cit.: 205] Relativizoval tak úplnost faktorů, které ovlivňují výslednou podobu stranického systému. Již sám Duverger vyloučil, že by měl dvoukolový většinový systém vést k zásadnější koncentraci stranického systému, nebo dokonce přímo k bipartismu. Systém dvou stran Duverger spojuje pouze s jednokolovým, relativně většinovým systémem.³ Naopak dvoukolová volba má podle Duvergera vést k systému

³ I za tento závěr však byl Duverger často kritizován. Systematickou kritiku jeho „zákonů“ předložil např. Dieter Nohlen [1990], který shledává deficity jeho tří známých tezí hned ve třech oblastech: v teorii, v empirii a metodě. V českém prostředí se kritice kauzálních vztahů mezi volebním a stranickým systémem, a tím i kritice Duvergerových tezí věnovali zejm. Petr Fiala [2004] a Roman Chytilík [Chytilík, Šedo, Lebeda 2009].

více stran, tedy podobně jako poměrná volba. Rozdíl pak spočívá v tom, že strany kandidující ve dvoukolovém systému mají být méně disciplinované, v čase náchylnější k vnitřním proměnám a měly by být motivovány vytvářet předvolební koalice [Duverger (1951) 1978: 205]. I když to Duverger výslovně neříká, tyto vlastnosti spojuje zejména s dvoukolovými systémy s tzv. otevřeným druhým kolem. Zejména proto, že Duverger vycházel ze zkušenosti s francouzským prostředím, kde se pro parlamentní volby tradičně používá otevřená varianta druhého kola. To však není případ volebního systému používaného pro český Senát. Blais a Carty podpořili Duvergerův závěr, že dvoukolové hlasování vede k multipartismu. Avšak zdůraznili, že je platný pouze pro dvoukolové hlasování aplikované do jednomandátových volebních obvodů [Blais, Carty 1991: 89].

Duvergerův druhý zákon byl nezdůrazněn také kritizován, např. za přílišnou závislost na konkrétní situaci v Duvergerově vlastní zemi – Francii [Rae 1967: 108–110]. S tezí, že by měl dvoukolový systém tendovat k multipartismu, polemizuje i Garry Cox [1997: 123–138]. Jeho práce zaměřená na strategické hlasování argumentuje, že právě strategické hlasování nutně vede k redukci počtu politických stran, které mají šanci na úspěch, případně že strany motivuje ke spolupráci. To ovšem není totéž, jako když je počet stran systémem redukován. Garry Cox pak podle mého názoru podceňuje i geografický faktor volební soutěže. I kdyby platila jeho teze o maximálně třech relevantních kandidátech v jediném obvodu (viz níže), neexistuje argument, proč by se ve všech obvodech mělo jednat o kandidáty stejných politických stran.

Testovat výše zmíněné teoretické předpoklady o působení dvoukolového většinového systému na počet a charakter stran je v prostředí voleb do českého Senátu komplikované nejen kvůli uzavřenému druhému kolu, ale ještě z jednoho důvodu. Zmíněné teorie totiž obvykle vycházejí z logiky soutěže voleb prvního řádu (aniž by to však výslovně předepisovaly), tedy z logiky voleb, na základě kterých se v parlamentních a poloprezidentských režimech konstituují vládní většiny a vyrůstají z nich vlády. Tuto funkci však u nás plní volby do Poslanecké sněmovny konané na základě poměrného systému, který tak primárně ovlivňuje podobu stranického systému. Senátní volby již probíhají v prostředí stranického systému (z)formovaného jiným typem volebního systému a jedná se o volby druhého řádu.⁴ Např. Duvergerův druhý „zákon“ jako celek by nebylo zcela korektní testovat v prostředí českých senátních voleb, předpokládané důsledky jsou totiž v mnoha ohledech způsobeny motivací stran obsadit exekutivní posty ve vládě. V České republice by bylo možné očekávat zejména vytváření koaličních vazeb, menší disciplinovanost i stabilitu stran v čase v případě, pokud by byl dvoukolový systém použit i pro volby do Poslanecké sněmovny. Tak tomu ale není.

Většina teoretiků nepřipisuje dvoukolovému systému zásadní reduktivní účinek na počet politických stran. Avšak omezující účinek je tomuto systému přisuzován zejména v souvislosti s omezením reprezentace extremistických a antisys-

⁴ Blíže k teoriím voleb druhého řádu a k jejich aplikaci na české prostředí [Šaradín 2008].

stémových stran. Ty se ve druhém kole ocitají v izolaci a voliči ostatních stran tendují k tomu hlasovat proti nim. Jedná se o vlastnost, kterou vyzdvihuje zejména Giovanni Sartori [2001], který se nijak netají svými sympatiemi k tomuto typu volebního systému. Jeho závěry lze dokladovat opět francouzskou zkušeností. Ať již dlouhodobou pod/ne-reprezentací Národní fronty v Národním shromáždění, ev. naopak prudkým nárůstem zastoupení FN po té, co Francie v roce 1986 pro jediné volby opustila dvoukolový systém a zavedla poměrné zastoupení. Naopak když do druhého kola prezidentských voleb v roce 2002 postoupil ze druhého místa lídr FN Jean-Marie Le Pen, francouzská veřejnost včetně levicových voličů masově podpořila Jacquesa Chiracka. Restriktivní účinky dvoukolového systému proti extremistickým stranám můžeme v prostředí českého Senátu testovat poměrně dobře. Problémy s charakterem voleb druhého řádu, případně s charakterem uzavřeného druhého kola by v tomto případě neměly hrát zásadní roli.

Duvergerovi pokračovatelé příliš nepokročili při formulování teorií o dopadu dvoukolového systému na stranický systém, zvláště pokud by nás zajímala pouze varianta s uzavřeným druhým kolem. Při převládající absenci hlubší teorie lze pátrat po analogických případech parlamentů, volených stejným volebním systémem. Příkladů, které bychom mohli použít pro komparaci a s jejichž pomocí bychom se mohli pokusit stanovit konkrétnější hypotézy, však mnoho není. Parlamenty jsou variantou uzavřeného druhého kola voleny zejména v postsovětském prostoru: Bělorusku, Kyrgyzstánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu, nebo jsou zde využity jako složka smíšeného systému: Gruzie, Kazachstán a Tádžikistán [Farrell 2001: 51; Reynolds, Reilly, Ellis 2005: 52]. Již samotný výčet těchto zemí ukazuje, že vzhledem k převažujícímu charakteru polosoutěživých nebo nesoutěživých voleb v těchto zemích odtud nelze čerpat empirické srovnání pro naši analýzu. Dvoukolovým systémem se volí i v řadě zemí Afriky a Karibiku, a to zejména v zemích historicky spřízněných s Francií. Zde se však jedná převážně o systémy s otevřeným druhým kolem, které nejsou analogické s volbami do českého Senátu, a tudíž jsou pro nás také nepoužitelné. V konsolidovaných západních demokraciích je pak velmi těžké najít paralely, které by mohly o jeho účincích a politických konsekvencích napovědět více. Dvoukolové systémy jsou sice časté ve francouzském kulturním prostředí, zde se však pro účely voleb do kolektivních orgánů většinou používají také v podobě s tzv. otevřeným druhým kolem a její politické konsekvence jsou v mnohém odlišné. Jak málo empirické evidence o uzavřených dvoukolových systémech v prostředí parlamentních voleb máme, dokazuje i komparace odlišných typů volební soutěže v Německém císařství let 1877 a 1912 a na Ukrajině roku 1994 [Chytilík, Šedo, Lebeda 2009]. Žádné detailnější zobecňující závěry z této komparace nemohly být vyřčeny.

Různé formy volebních systémů vedou vedle rozdílných mechanických účinků také k odlišné volební strategii. A to jak v případě jednotlivých stran, tak i k taktickému hlasování samotných voličů. Duverger [(1951) 1978] jako jeden z prvních popsal tzv. „psychologický efekt“, který ovlivňuje volební chování v prostředí relativně většinového systému. Sartori [1976] později poukázal, že

dopad na volební chování mají i jiné volební systémy. Vlivu volebního mechanismu na volební chování a způsobům, jak tento jev zkoumat, se ve svých pracích dotkli i další volební specialisté: Rae [1967], Taagepera, Shugart [1989], Lijphart [1994], Blais [2004], Chytilík [2005b]. Jednou z nejučenějších prací, která se mimo jiné věnuje detailně i strategiím v rámci dvoukolového systému, představuje Cox [1997: 123–138]. Ten v případě uzavřeného dvoukolového systému přichází s tezí, že pouze tři nejúspěšnější kandidáti mají šanci na výraznou volební podporu. Jedná se o počet kandidátů postupujících do druhého kola zvýšený o jednoho. Míra strategického hlasování u systému s uzavřeným druhým kolem podle Coxe výrazně převyšuje stejné chování voličů v prostředí systémů s otevřeným druhým kolem, kde se chovají mnohem svobodněji – pochopitelně v závislosti na procentuální hranici pro postup. Strategické hlasování je v prvním kole uzavřeného dvoukolového systému podle Coxe podobně častým jevem jako v prostředí jednokolového systému, byť má poněkud jinou podobu. Netvoří se zde dualita silných kandidátů, ale trojice silných kandidátů [Cox 1997: 128]. O krátké testování Coxovy teorie se na příkladě českých senátních voleb 2004 pokusil Roman Chytilík. Jeho závěry jsou však spíše skeptické, jelikož „ve 14 obvodech z 27 se vyskytla nehomogenní situace ... (obvykle čtyři nebo pět kandidátů s reálnou šancí postoupit do druhého kola)“ [Chytilík 2005b: 20]. Příčinou byla podle Chytilíka „velmi nedokonalá informace (chybějící průzkumy preferencí kandidátů), která vylučovala strategické úvahy voličů a způsobila (usnadnila) nejen na celostátní úrovni, nýbrž i na úrovni volebních obvodů reprodukci stávající čtyřpólové struktury (ODS vs. KDU + střed vs. ČSSD vs. KSČM)“ [ibid.]. Mimochodem, tato práce Romana Chytilíka je jedním z mála pokusů zkoumat volební chování v českých senátních volbách.

Data

Následující analýza je zpracována pomocí datového souboru *Senátní volby 1996 až 2008*.⁵ Obsahuje všechny dosud konané volby do Senátu PČR od roku 1996 do roku 2008. Jednotlivými případy jsou všichni kandidáti, kteří v tomto období do Senátu kandidovali. Dohromady se jednalo o 1685 kandidátů, kteří spolu svedli 250 volebních klání ať už v řádných, nebo doplňovacích volbách. Ke všem případům jsme nejprve zkonstruovali proměnné vypovídající o jejich individuálních charakteristikách na základě oficiálních údajů zveřejňovaných Českým statistickým úřadem: pohlaví, věk, vzdělání, deklarovaná profese, místo bydliště, strana, za kterou kandidát kandiduje, strana, kterou byl navržen, a stranická příslušnost kandidáta. Zároveň byly doplněny údaje o volebních výsledcích v prvním, případně druhém kole. K individuálním charakteristikám kandidátů z volební databáze byly doplněny další důležité informace: profese (nikoli jen ta deklarovaná

⁵ Datový soubor vznikl v rámci řešení grantového projektu „Analýza volebního chování ve volbách do Senátu Parlamentu České republiky v letech 1996–2008“, GA ČR 403/07/1626.

na volebním lístku), případně druhá či třetí profese, stupeň a zejména typ (obor) dosaženého vzdělání a vztah kandidáta k volebnímu obvodu. Detailním způsobem byla zmapována a zakódována předchozí politická zkušenost kandidáta. Informace byly čerpány z otevřených zdrojů, z životopisů kandidátů, z celostátního i regionálního tisku apod.⁶

Druhou část datového souboru tvořily proměnné vypovídající o výsledcích voleb a politickém kontextu voleb. Kromě již zmíněných individuálních výsledků jednotlivých kandidátů (počet hlasů, pořadí, vítězství...) jsme soubor doplnili o výsledky agregované na úrovni každého volebního obvodu pro každé z 250 konaných volebních klání. Přidány byly výsledky souběžně konaných voleb do krajských, respektive obecních zastupitelstev (střídají se každé dva roky), které se kromě roku 1996 vždy konaly společně se senátními volbami. Dále výsledky voleb do Poslanecké sněmovny, které se obvykle konaly na začátku léta jen několik měsíců před volbami do Senátu (výjimkou byly roky 2000, 2004 a 2008, kdy se volby do PS nekonaly). Všechny tyto volební výsledky jiných než senátních voleb byly agregovány na úroveň senátních jednomandátových obvodů. Vzhledem k faktu, že senátní obvody nerespektují správní členění, musely být výsledky převáděny po jednotlivých obcích, městských částech či dokonce volebních okrscích. Další proměnnou doplněnou do souboru byly pro každý volební rok (sudé roky) výsledky stranických preferencí CVVM zkoumaných v září a říjnu před řádnými termíny senátních voleb.

Analýza výsledků senátních voleb

Dvoukolový většinový systém je ve své podstatě dvěma po sobě se opakujícími volbami, které se od sebe svojí logikou významně liší. Zatímco první kolo v naprosté většině případů představuje pouze selekci kandidátů, skutečnou volbu – elekcí – přináší až kolo druhé [Sartori 2001]. Výjimkou jsou pouze případy, kdy se některému z kandidátů podaří získat mandát hned v prvním kole, a to tím, že obdrží od voličů více než 50% většinu hlasů. Takových případů bývá poměrně málo, zvláště pokud je průměrný počet kandidátů vysoký.

První kolo voleb

V případě voleb do českého Senátu se podařilo získat potřebnou nadpoloviční většinu již v prvním kole pouze devíti z 250 dosud zvolených senátorů. Čtyři z nich kandidovali za ODS. Nejúspěšnějším z nich byl Jan Koukal, primátor hlavního města Prahy, který v pražském obvodě č. 25 získal 54,13 % hlasů. Následovali Vladimír Zeman v pražském obvodě č. 26 se ziskem 53,79 % a Milan Kondr

⁶ Na tomto místě je potřeba poděkovat studentům politologie na FSV UK v Praze, kteří tyto informace zjišťovali, shromažďovali a kodovali.

taktéž v Praze v obvodě č. 22 se ziskem 50,84 %. Všichni tři získali své mandáty hned v prvních volbách do Senátu v roce 1996. Čtvrtým senátorem za ODS, který nemusel absolvovat druhé kolo, byl Jiří Šneberger, který v obvodě č. 7 Plzeň-jih v roce 2004 získal 50,53 % hlasů. Bývalý ředitel největší české soukromé televizní stanice Nova, Vladimír Železný, nestraní kandidující za Nezávislé, dosáhl zvolení v prvním kole v roce 2002 v obvodě č. 54 Znojmo s většinou 50,83 %. Dalším ze šťastných a jediným za KDU-ČSL byl Jan Zahradníček, který s těsným ziskem 50,06 % hlasů získal v roce 1996 mandát v brněnském obvodě č. 60. Oba poslední jmenovaní kandidáti, Zahradníček i Železný, neměli protikandidáta z řad ODS. Přitom ODS je stranou, která prvním kolům obvykle dominovala (viz dále). Proto většinu zvolení v prvních kolech představovali buď kandidáti ODS, nebo kandidáti, kteří profitovali z absence kandidátů ODS. Ti totiž chyběli pouze ve dvou z 250 uskutečněných volebních klání, přičemž v obou takových případech se podařilo kandidátům jiných stran zvítězit již v prvním kole.

Další tři případy již představují situace, které se předchozím závěrům vymykají. V roce 2008 získal lékař Radek Sušil, nezávislý kandidát nominovaný ČSSD, 53,35 % v Karvině (obvod č. 75). Úspěch v prvním kole lze přičíst charakteru obvodu (jeden z nejlevicovějších v celé ČR) a mimořádné dominanci ČSSD ve volbách 2008 – viz později. Kandidát US a bývalý přední politik ODS Josef Zieleniec získal v roce 2000 nadpoloviční většinu 52,11 % v obvodě č. 20 Praha 4 dost pravděpodobně díky své popularitě. V případě dosud jmenovaných osmi kandidátů byly většiny, na základě kterých tito kandidáti získali mandáty již v prvním kole, poměrně těsné, cca do 54 %. Zcela výjimečným případem však byly doplňovací volby za zemřelého senátora Václava Bendu (ODS). Ty se konaly v roce 1999 na Praze 1 v obvodě č. 27. Triumfálním způsobem se ziskem 71,24 %, zcela neobvyklým pro dvoukolové systémy a ojedinělým i v prostředí jednokolových systémů, zvítězil hned v prvním kole nezávislý kandidát, majitel známé cestovní kanceláře, Václav Fischer. Příčiny takového vítězství nemůžeme jednoznačně empiricky doložit.⁷

Ve zbývajících 241 volebních kláních se konalo druhé kolo voleb. Není bez významu, zda do druhého kola kandidát postupuje z první pozice, nebo až ze druhé. První pozice po prvním kole dává předpoklad snazšího potvrzení výsledku v kole druhém. Zároveň je důležité, s jakým náskokem postupuje

⁷ S jistou dávkou opatrnosti však lze soudit, že se na takto neobvykle vysokém zisku mohla podílet souhra několika okolností. 1) Václav Fischer byl v té době velmi známým podnikatelem, jehož cestovní kancelář měla velký kredit a platila za jednu z největších a nejlepších v ČR. Tento typ podnikání navíc lidem přináší radost a odpočinek, což mohlo vzbuzovat pozitivní emoce. 2) Rok 1999 byl druhým rokem opoziční smlouvy mezi ODS a ČSSD, přičemž preference obou stran byly na velmi nízkých hodnotách. 3) Jednalo se o doplňovací volby konané v jediném volebním obvodě. Voliči tak nebyli svědky celostátní kampaně hlavních politických stran. Naopak Václav Fischer investoval mnoho prostředků do místní kampaně na Praze 1. 4) Praha 1 je tradičně trochu odlišná ve volebním chování. Větší úspěch než v jiných částech hlavního města zde zaznamenávají menší pravicové liberální strany. Jedná se však pouze o úvahu, nikoli výsledek analýzy.

Tabulka 1. Počet kandidátů navrhujeících stran postupujících z prvního kola do druhého (1996–2008)

	Kandidáti postupující do druhého kola (%)	První postupové místo		Druhé postupové místo		Třetí NEpostupové místo	
		počet	%	počet	%	počet	%
ODS	87,6	155	64,3	56	23,2	16	6,6
ČSSD	51,0	34	14,1	89	36,9	59	24,5
KDU-ČSL	20,3	15	6,2	34	14,1	29	12,0
KSČM	14,5	12	5,0	23	9,5	88	36,5
US-DEU (US)	5,4	6	2,5	7	2,9	5	2,1
Čtyřkoalice	5,4	10	4,1	3	1,2	8	3,3
ODA	3,3	2	0,8	6	2,5	9	3,7
SNK-ED (SNK)	2,5	2	0,8	4	1,7	4	1,7
NEZ	0,8	1	0,4	1	0,4	1	0,4
NK	3,7	3	1,2	6	2,5	7	2,9
Ostatní	5,4	1	0,4	12	5,0	15	6,2
Celkem	200,0*	241	100,0	241	100,0	241	100,0

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: * Součet 200 % je dán faktem, že do druhého kola postupují vždy dva kandidáti.

první kandidát před druhým. Tedy jakou „většinou“ (*majority*) po prvním kole disponuje.

Stranou, která dlouhodobě dominuje prvním kolům senátních voleb, je ODS. První postupové místo získali její kandidáti ve 155 případech, což představuje 64,3% ze všech obvodů, kde se muselo konat druhé kolo voleb (viz tabulku 1). Celkově se kandidátům ODS nepodařilo postoupit ani z prvního, ani z druhého místa v pouhých 12,4% případech, čímž se ODS stává suverénem prvních kol. Její úspěšnost postupovat do druhého kola se však v jednotlivých letech měnila. Zcela suverénní byla v letech 1996, 2004 a 2006. Naopak méně úspěšná v postupech do druhého kola byla v letech 2000, 2002 a 2008. Jednalo se jak o období úspěchů Čtyřkoalice, tak o polovinu vládního období koaličního kabinetu Mirka Topolánka. Přes tento pokles však vždy byla jednou ze stran, která měla ve druhých kolech nejvíce kandidátů. Přesné hodnoty přináší tabulka 2.

Stranou, která do druhého kola nejčastěji postupuje z druhého místa, je ČSSD. Takto postoupilo do druhého kola 89 jejích kandidátů. 34 jich dokonce

Tabulka 2. Úspěšnost postoupit z prvního kola do druhého podle roků voleb (v %)

	ODS	ČSSD	KDU-ČSL	KSČM	US-DEU (US)	4K	ODA	SNK-ED (SNK)	Ostatní	N
1996	98,7	62,3	22,1	5,2	-	-	9,1		2,6	77
1998	81,5	55,6	-	11,1	-	48,1	0,0		3,7	27
2000	69,2	19,2	38,5	30,8	30,8	-	3,8		7,7	26
2002	73,1	53,8	11,5	19,2	7,7		0,0	7,7	26,9	26
2004	96,2	11,5	26,9	34,6	7,7		0,0	7,7	15,4	26
2006	96,3	40,7	22,2	11,1	3,7		0,0	0,0	25,9	27
2008	76,9	96,2	11,5	3,8	0,0		-	7,7	3,8	26
Všechny volby	87,6	51,0	20,3	14,5	5,4	5,4	3,3	2,5	10,0	241

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: Řádková procenta dávají dohromady 200 %, jelikož do druhého kola postupují vždy dva kandidáti.

* Jedná se o doplňovací volby konané mimo termín řádných voleb.

první kolo vyhrálo a ve druhém kole plnili úlohu favorita. ČSSD je celkově druhou nejúspěšněji postupující stranou. Do druhého kola se její kandidáti nedostali ve 49 % případů. Zhruba čtvrtina jejich kandidátů skončila na třetím nepostupovém místě. A co je u takto velké strany velmi zajímavé, čtvrtina jejich kandidátů skončila v prvních kolech na čtvrtém nebo horším místě. Mezi ty úspěšnější volby, alespoň z hlediska postupu do druhého kola, patřily v případě ČSSD roky 1996, 1998 a 2002. Nebývalým triumfem se pak pro tuto stranu staly poslední volby 2008, kdy kromě jednoho postoupili všichni její kandidáti. Naopak naprostým debaklem skončilo pro největší levicovou stranu první kolo v letech 2000 a 2004. Jednalo se v obou případech o polovinu vládního období ČSSD, kdy se její obliba v obou případech propadala na dlouhodobá minima.

Na to, že je KDU-ČSL malou stranou, si z hlediska účasti ve druhém kole nevede špatně. Její kandidáti se účastnili druhého kola cca v pětině volebních obvodů. Uvážíme-li, že KDU-ČSL postavila své kandidáty pouze ve 133 z 250 dosud konaných volebních klání, pak její úspěšnost postoupit do druhého kola byla téměř 40%. Úspěšný byl pro lidovce zejména rok 2000 a pak pochopitelně 1998, kdy kandidovala pod hlavičkou Čtyřkoalice. Naopak slabší byly pro KDU-ČSL roky 2002 a 2008. Stále ale hovoříme pouze o postupu do druhého kola, nikoli o zisku mandátů. Podobně úspěšné byly roky 1998 a 2000 pro US, potažmo US uvnitř Čtyřkoalice. Kandidáti ODA pak promlouvali do druhých kol zejména

Tabulka 3. Náskok prvního kandidáta před druhým po 1. kole v procentech hlasů podle politických stran (1996–2008)

Navrhující strana	Průměr*	Medián*	Std. odchylka	Maximum	N
ODS	13,1	11,2	9,1	39,4	159
KDU-ČSL	12,8	10,2	8,8	31,8	16
Čtyřkoalice	11,0	8,1	6,2	19,2	10
ČSSD	9,2	5,9	8,2	36,4	35
US-DEU (US)	9,1	4,4	10,9	26,1	7
KSČM	6,2	3,5	6,6	24,1	12
Všichni	12,1	9,7	9,5	59,1	250

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: Do tabulky byly zařazeny pouze strany s více než pěti kandidáty, kteří vyhráli první kolo.

* Jedná se o průměr a medián z rozdílů mezi procenty hlasů pro prvního a pro druhého kandidáta.

v prvních volbách v roce 1996. Po ODA a US přebrala štafetu malé strany schopné postupovat do druhého kola SNK-ED (SNK), a to od roku 2002.

Stranou, která nejčastěji po prvním kole končila na třetím nepostupovém místě, byla KSČM. 88 jejích kandidátů těsně nepostoupilo do druhého kola. Přesto komunističtí kandidáti byli schopni postoupit do druhého kola ve 14,5% obvodů. Dvanáct kandidátů KSČM dokonce první kolo vyhrálo. (Detaily o postupech do druhého kola ke všem stranám přináší tabulky 1 a 2.)

Dalším indikátorem síly stran v prvním kole volby je schopnost jejich kandidátů vytvářet náskok před druhým postupujícím kandidátem. Tento náskok (*majority*) představuje v podobě průměrných hodnot a mediánů vypočítaných z procentních zisků vítězů prvních kol tabulka 3. Jedná se tedy o rozdíl udaný v procentních bodech mezi procentem hlasů vítěze prvního kola a druhého v pořadí. Je třeba připomenout, že bereme v úvahu pouze náskoky kandidátů postupujících z prvního místa. Nepromítají se zde ztráty těch, kteří postupují z druhého místa. Zároveň jsou zde zahrnuti i ti kandidáti, kteří v prvním kole získali přes 50% a byli zvoleni.

Schopnost nejen v prvních kolech vítězit, ale také předstihnout protikandidáty velkým náskokem, prokázala opět ODS. Po ní následuje KDU-ČSL, včetně Čtyřkoalice, jejímž byla členem. Pravicové strany jsou zjevně v prvních kolech výrazně efektivnější než levice. Ta má nejenže malý počet prvních míst (ČSSD 35 a KSČM 12), ale její kandidáti si také dokáží vytvořit nejmenší náskok před soupeři. Tabulka 3 nám mimo naznačuje, jak výhodný by mohl být pro ODS jednokolový většinový systém namísto dvoukolového. Nemůžeme samozřejmě

vnímat vítězství v prvním kole dvoukolového systému jako model výsledků při použití systému v jednokolového. Strategie stran i strategie voličů by byla odlišná. Pravděpodobně by ODS neovládla Senát v takovém rozsahu (159 z 250 volebních klání). Přesto lze důvodně předpokládat, že by jednokolový systém této straně vyhovoval lépe (srovnej se závěry o postavení ODS ve druhém kole – viz níže).

Druhé kolo voleb

Nejčastějším typem souboje ve druhém kole byl střet kandidátů dvou největších stran ODS a ČSSD. Stalo se tak ve 103 volebních obvodech. Druhým nejčastějším soubojem druhého kola bylo klání kandidátů ODS a KDU-ČSL, tak tomu bylo ve 38 případech. Velmi často se též ve druhém kole rozhodovalo mezi kandidátem ODS a některé z menších pravicových stran ODA, US, případně Čtyřkoalice. Jednalo se o 27 případů. Stejný počet druhých kol pak kandidáti ODS vedli proti kandidátům KSČM. Existuje i řada dalších kombinací ve složení druhých kol, ale žádná není početně tak významná. Jak již bylo zmíněno, ODS se účastnila téměř 88% všech druhých kol, a proto je zřejmé, že všechny nejčastější kombinace kandidátů druhých kol obsahují kandidáta ODS.

Naprostá hegemonie ODS z prvního kola voleb se však již ve druhých kolech neopakuje, alespoň ne s takovou intenzitou. Z 211 kandidátů ODS, kteří se zúčastnili druhého kola, jich 155 postupovalo z prvního místa. Pouze 85 z nich však bylo schopno první pozici udržet a získat ve druhém kole senátorské křeslo. 70 kandidátů nejsilnější pravicové strany ztratilo náskok z prvního kola a bylo poraženo kandidáty ČSSD, KDU-ČSL, US, Čtyřkoalice, ODA atd. Celkem 56 kandidátů ODS postoupilo z druhého místa, z nich však pouze šest dokázalo ve druhém kole zvrátit výsledek prvního kola a zvítězit.

Zejména v počátcích senátních voleb vedl drtivý úspěch ODS v prvním kole představitele ostatních stran k výzvam na sjednocení se ostatních stran proti kandidátům ODS. Byl to např. i Josef Lux, předseda KDU-ČSL, který vyzýval voliče, aby ve druhém kole volili proti ODS. Tato strategie pro druhé kolo byla úspěšná právě v roce 1996. Soupeři ODS dokázali tuto stranu porážet, ačkoli v prvním kole převážně končili na druhém místě. ODS ve druhém kole voleb 1996 dokázala udržet necelých 40% pozic z prvního kola. Zatímco po prvním kole vedla v 73 obvodech (a ve třech zvítězila definitivně), ve druhém kole získala „pouhých“ 29 mandátů. 44 obvodů ztratila a křesla z nich si rozdělili kandidáti ČSSD, KDU-ČSL a ODA, kteří do druhého kola postupovali až z druhé pozice. Tuto strategii se později pokoušeli soupeři ODS opakovat, ale již ne s takovým úspěchem. Z tabulky 4 je patrné, že úspěšnost ODS udržet prvenství z prvního kola i v kole druhém postupně stoupala. K propadu došlo až v letech 2006 a zejména 2008, který byl pro ODS ze všech senátních voleb nejhorší v historii. Slabou stránkou kandidátů ODS však je, že pokud skončí v prvním kole až na druhé pozici, obvykle se jim nedaří toto pořadí ve druhém kole zvrátit. Za celou exis-

Tabulka 4. Kandidáti ve druhém kole podle politických stran

	Postoupili z 1. místa	Udrželi 1. místo a zvítězili	Postoupili z 2. místa	Posunuli se na 1. místo a zvítězili	Kandi- dátů ve 2. kole	Senátorů po dru- hém kole
ODS	155	85	56	6	211	91
ČSSD	34	30	89	35	123	65
KDU-ČSL	15	12	34	18	49	30
KSČM	12	5	23	3	35	8
US-DEU (US)	6	6	7	3	13	9
Čtyřkoalice	10	10	3	3	13	13
ODA	2	2	6	6	8	8
SNK-ED (SNK)	2	2	4	1	6	3
NEZ	1	1	1	1	2	2
NK	3	3	6	1	9	4
Ostatní	1	1	12	7	13	8
Celkem	241	157	241	84	482	241

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

tenci senátních voleb se to kandidátům ODS podařilo v necelých 11 % případech. Důkazem jsou i nízké hodnoty v jednotlivých volebních letech, které nalezneme hned v prvním řádku tabulky 4.

ČSSD je stranou, která častěji postupuje do druhého kola z druhé pozice. Narozdíl od ODS se jí daří tuto nevýhodu ve 40 % případů zvrátit a nakonec porazit soupeře, který získal v prvním kole více hlasů. Jinými slovy, jejím kandidátům se daří oslovit v druhém kole i ty voliče, kteří v prvním volili jiné kandidáty. Eventuelně ČSSD při propadu účasti ve druhém kole neztrácí tolik hlasů jako její soupeři. Nejčastěji se jí to dařilo v prvních a posledních volbách (1996 a 2008). Pokud kandidát ČSSD postoupí do druhého kola z první pozice, což zdaleka není tak časté jako u kandidátů ODS, obvykle pak dokáže vítězství udržet. Dělo se tak v 88 % případech.

Vysokou úspěšnost v udržení vítězství mají lidovci (80 %) a stoprocentní úspěšnost mají kandidáti všech menších pravicových stran. Jediným subjektem, který je na tom ještě hůře než ODS, jsou komunisté, jejichž schopnost udržet vedení z prvního kola je pouze 40%. Zde je patrné, že dvoukolový systém znevýhodňuje strany, které sice mohou mít mnoho příznivců, ale zároveň mají řadu odpůrců. Ti pak ve druhém kole raději podpoří jejich protikandidáta. KSČM je pak navíc nejtypičtějším příkladem strany neschopné zvítězit ve druhém kole

Tabulka 5. Úspěšnost kandidátů jednotlivých stran ve druhém kole voleb

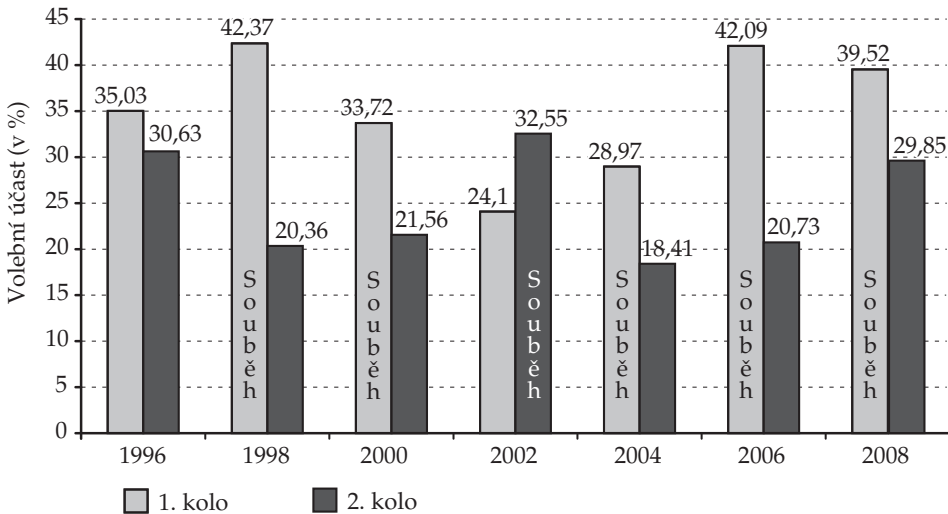
	Úspěšnost udržet první pozici z 1. kola a zvítězit (%)	Úspěšnost zvítězit ve 2. kole z druhé pozice (%)	Celková úspěšnost ve 2. kole (%)
ODS	54,8	10,7	43,1
ČSSD	88,2	39,3	52,9
KDU-ČSL	80,0	52,9	61,2
KSČM	41,7	13,0	22,9
US-DEU (US)	100,0	42,9	69,2
Čtyřkoalice	100,0	100,0	100,0
ODA	100,0	100,0	100,0
SNK-ED (SNK)	100,0	25,0	50,0
NEZ	100,0	100,0	100,0
NK	100,0	16,7	44,4
Ostatní	100,0	58,3	61,5
Celkem	65,2	34,9	50,0

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

v případech, že kandidát strany postoupil z prvního kola až jako druhý v pořadí. Oba popsané jevy tak dokladují výše Sartorim popsanou vlastnost dvoukolového systému (viz výše), který penalizuje, či přímo brání reprezentaci antisystémovým, extrémním nebo velmi radikálním stranám.

Naopak v „disciplíně“ konečných vítězství založených na průběžném druhém místě po prvním kole vynikali kandidáti menších stran – zejména ODA. Zde se naopak potvrdila jejich konsenzuálnost a schopnost ve druhém kole oslovit voliče jiných stran. Celkový přehled přinášejí tabulky 4 a 5.

Pro úspěch ve druhém kole je obvykle podstatné, nakolik se kandidátovi podaří získat hlasy voličů, kteří v prvním kole volili ty kandidáty, kteří neuspěli a do druhého kola nepostoupili. Zároveň ale může být důležité to, zda kandidát neztratí podporu vlastních voličů, tedy zda všichni, kteří ho podpořili v prvním kole, přijdou volit i v kole druhém. To obvykle nebývá u dvoukolových systémů tak významným problémem, přestože je propad volební účasti mezi prvním a druhým kolem poměrně běžný [Reynolds, Reilly, Ellis 2005]. Zpravidla však není tak masivní, jako tomu bývá ve volbách do českého Senátu. Propad bývá obvykle způsoben nezájmem části voličů, jejichž kandidáti nepostoupili do druhého kola. V českých senátních volbách se však nezřídka ve druhých kolech setkáváme s nižším počtem zúčastněných voličů, než byl součet hlasů pro oba

Graf 1. Volební účast v senátních volbách 1996–2008 a vliv souběhu senátních voleb s komunálními nebo krajskými volbami

Zdroj: Volební server ČSÚ, www.volby.cz.

Poznámka: „Souběh“: označuje kolo, které se konalo zároveň s jiným typem voleb (komunální nebo krajské).

postoupivší kandidáty v prvním kole. Masivní propady účasti mezi prvním a druhým kolem jsme zaznamenali ve všech volbách vyjma roku 1996, kde byl propad mírný, a roku 2002, kde došlo naopak k nárůstu účasti. Účasti v jednotlivých letech v obou kolech představuje graf 1.

Důvodem masivních propadů volební účasti je souběh prvních kol senátních voleb s komunálními nebo krajskými volbami, protože účast v těchto voličsky atraktivnějších volbách významně pomáhala ke zvýšení účasti ve volbách do Senátu. Vyšší účast jsme mohli pozorovat vždy v tom kole, které bylo s jinými volbami termínově svázáno, což bylo ve většině případů kolo první. Naopak to kolo, které se konalo samostatně, vždy trpělo výrazným úbytkem voličů – obvykle kolo druhé. Výjimkami, jak již bylo řečeno, byly volby 1996 a 2002. Senátní volby v roce 1996 totiž nebyly spojeny s žádnými jinými volbami, které by přivedly do místností více voličů. Konaly se samostatně propad účasti byl jen mírný, tedy přesně v intencích předpokládaného propadu ve druhém kole. Neúčastnila se pouze část těch voličů, jejichž kandidáti nepostoupili. Naopak v roce 2002 vypsal prezident Havel komunální volby až v souběhu s druhým kolem. První kolo se tak konalo samostatně a účast byla nižší. Faktor odlišné volební účasti způsobený volbami konanými souběžně s jedním ze senátních volebních kol je tak významný pro úspěšnost kandidátů ve druhém kole.

Tabulka 6. Zisky a ztráty hlasů ve druhém kole oproti kolu prvnímu podle navrhujičích stran (v procentních bodech vypočtených ze všech registrovaných voličů)

Navrhující strana kandidáta	Průměr*	Medián*	N	Std. odchylka	Minimum	Maximum
SNK-ED (SNK)	7,62	4,58	6	6,09	2,36	16,40
ODA	6,02	6,57	8	2,67	1,47	9,40
ČSSD	5,40	5,99	123	3,84	-3,12	13,28
US-DEU (US)	4,31	4,50	13	3,44	0,08	11,26
KDU-ČSL	3,74	3,48	49	3,72	-4,91	11,18
KSČM	2,83	1,95	35	2,54	-0,08	8,97
ODS	1,78	1,29	211	3,27	-6,16	12,97
Čtyřkoalice	-0,49	-0,48	13	3,15	-4,35	6,13

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: Do tabulky byly zařazeny pouze strany s více než pěti kandidáty, kteří se zúčastnili druhého kola.

* Jedná se o průměr a medián z procenta získaných, respektive ztracených hlasů pro jednotlivé kandidáty. Procento je vypočteno vždy ze základu všech registrovaných voličů.

Jak měřit úspěšnost ve druhém kole? Samozřejmě ziskem mandátu. Jenže toto měření je velmi hrubé, navíc pro správnou interpretaci volebního chování ve dvoukolovém systému nedostačující. Za lépe vypovídající kritérium proto zvolíme počet hlasů, který kandidát ve druhém kole získal, eventuálně ztratil oproti svému zisku v kole prvním. Protože však senátní obvody nejsou zcela stejně lidnaté, vyjádřil jsem tento zisk/ztrátu procentem vůči všem v obvodě registrovaným voličům. Tyto informace přináší tabulka 6.

S výjimkou Čtyřkoalice se žádné straně nestalo, že by průměr zisků a ztrát jejích kandidátů mezi prvním a druhým kolem byl záporný. Jinými slovy, všechny strany ve druhém kole získávají v průměru více hlasů než v kole prvním. Výjimkou je navrhujičí strana Čtyřkoalice. To je způsobeno prostým faktem, že Čtyřkoalice nominovala své kandidáty jako navrhujičí strana pouze do voleb roku 1998.⁸ V nich byl propad mezi prvním a druhým kolem jednoznačně největší. U ostatních stran jejich průměry vykompenzovaly ostatní volby.

Největších průměrných zisků oproti prvnímu kolu dosahují zejména malé pravicové strany. Ty tak potvrzují potenciál být kompromisem pro voliče jiných stran, které se do druhého kola nedostaly. Vysokou pozitivní bilanci, tedy schopnost získávat ve druhém kole více hlasů než v kole prvním, prokázala ČSSD. Zde

⁸ Ve volbách 2000 již figurovala pouze jako volební strana. Navrhujícími stranami pak byly členské strany Čtyřkoalice – KDU-ČSL, US, ODA, DEU.

Lze důvodně předpokládat, že se jedná zejména o hlasy disciplinovaných voličů KSČM, jejichž kandidáti se obvykle do druhého kola senátních voleb nedostanou. Tito voliči jsou však zvyklí k volbách chodit, a podpoří tak kandidáta programově a ideologicky nejbližší strany. Nejméně úspěšnými stranami jsou v tomto ohledu KSČM a ODS. V případě KSČM je neochota jiných voličů podpořit tuto stranu poměrně pochopitelná. U kandidátů ODS to však opět vypovídá o dlouho přetrvávající nechuť voličů jiných stran podpořit tuto stranu. Odhlédneme-li od průměrných hodnot a podíváme-li se na zaznamenaná minima (největší propady), pak je zřejmé, že ODS, ČSSD i KDU-ČSL jsou stranami, které zaznamenaly i výrazné úbytky v podpoře vlastních voličů z prvního kola. Naopak KSČM si drží statut strany s mimořádně disciplinovanými voliči, kteří se dostaví k prvnímu i druhému kolu téměř ve stejném počtu.

Průměrné hodnoty sice mnohé napoví, ale celý příběh nám rozhodně neukáže. Jaké všechny faktory mají vliv na to, zda a kolik hlasů kandidát ve druhém kole získá, nebo naopak ztratí? To by nám měl představit regresní model (viz tabulku 7). Jak již bylo vysvětleno, na rozdíl v počtu získaných hlasů mezi prvním a druhým kolem má nejzásadnější vliv volební účast. Pokud přijde méně voličů, není odkud brát. To je prakticky technická proměnná, kterou však nemůžeme opomenout.⁹ Druhou, částečně také technickou proměnnou, je volební fragmentace prvního kola.¹⁰ Je zřejmé, že čím více byly hlasy rozloženy mezi větší počet kandidátů, tím je pravděpodobnější, že zde bude prostor pro to, získat ve druhém kole velké množství hlasů. Zaprvé oba postupující kandidáti mají z prvního kola relativně malé zisky. A zadruhé, velké množství voličů nepostupujících kandidátů představuje široký rezervoár potenciálně příchozích hlasů ve druhém kole.

Dalším významným faktorem, který již má vazbu na osobu kandidáta, se ukázala obhajoba senátorského postu, avšak překvapivě jako nevýhoda. Ti kteří obhajují, nejsou ze strany voličů podporováni a jejich přírůstky jsou ve druhém kole slabší, nebo jsou dokonce záporné. To lze poměrně snad vysvětlit právě odlišnou strategií v prvním a druhém kole. V prvním kole může být pro kandidáta obhajoba senátorského mandátu spíše výhodou, hraje zde roli jeho známost atd. Jeho odpůrci podpoří různé vyzyvatele a jejich hlasy se rozptýlí. Ve druhém kole se však hlasy odpůrců stávajícího senátora často sjednotí proti jeho osobě v podobě podpory jeho vyzyvatele. Co je ve druhém kole výhodou a čím lze získat vyšší podporu, tedy i od voličů jiných stran, je lékařská profese, přesněji

⁹ Mohli bychom namítnout, že tato v podstatě technická proměnná je v modelu příliš dominantní. Pro jistotu jsem vytvořil druhý model, ve kterém byla tato proměnná zakomponována do vysvětlované proměnné tak, aby nemohla její varianci ovlivňovat. Jednalo se o proměnnou, ve které jsem sledoval nárůst, resp. pokles počtu hlasů mezi prvním a druhým kolem kontrolovaný celkovým nárůstem, případně poklesem počtu platných hlasů v prvním i druhém kole. Takto upravený model byl velmi podobný tomu, který představuji v textu, celková míra vysvětlené variance klesla z 0,8 na 0,66.

¹⁰ Byla měřena pomocí indexu volební fragmentace, viz poznámku 16.

Tabulka 7. Regresní model vysvětlující nárůst nebo pokles počtu hlasů pro jednotlivé kandidáty mezi prvním a druhým kolem volby

	Nestandardizované koeficienty		Standardizovaný Beta koeficient	t	Sign.
	B	Std. chyba			
Konstanta	174,389	56,809		3,070	,002
Rozdíl volební účasti mezi prvním a druhým kolem	,299	,009	,765	32,489	,000
Index volební fragmentace	18,287	2,356	,180	7,763	,000
Senátor	-1,047	,278	-,089	-3,766	,000
Vzděláním lékař	,454	,272	,038	1,669	,096
Navrhující strana ODS	-3,192	,192	-,388	-16,658	,000
Navrhující strana KSČM	-2,750	,357	-,183	-7,696	,000
Podíl obyvatel v obcích do 2000 ob.	,019	,006	,077	3,359	,001
Rok konání voleb	-,091	,029	-,077	-3,167	,002

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: Lineární regrese pomocí programu SPSS 18.0, metoda ENTER
 R = 0,897; R Square = 0,804; Adjusted R Square = 0,800; N = 482.

řečeno lékařský titul MUDr. Model potvrzuje, že ve společnosti ceněná profese lékaře je pozitivním faktorem při získávání podpory ve druhém kole.

Dalšími faktory, které oslabují pozici kandidátů ve druhém kole, je kandidatura za stranu, které se příliš nedaří získávat sympatizanty jiných stran. V případě KSČM a ODS je schopnost získat hlasy voličů, kteří v prvním kole podpořili kandidáty jiných stran, vůbec nejnižší. Obě tyto strany, jako jediné, z existence druhého kola neprofitují. Jejich zisky mandátů v případě, že by se jednalo pouze o systém jednokolový, by byly vyšší. Z pohledu regionálního bývá růst počtu hlasů ve druhém kole celkově výraznější v obvodech s vyšším počtem obyvatel žijících na venkově. To je dáno mimo jiné vyšší volební účastí v menších obcích. Schopnost získávat hlasy ve druhém kole se celkově snižuje v čase, což opět souvisí se snižujícím se zájmem o hlasování ve druhých kolech voleb, která nebývají spojována s jiným typem voleb.

Konečné výsledky senátních voleb

Senátní volební systém s uzavřeným druhým kolem se ukázal jako mechanismus, který je schopný penalizovat kandidáty strany, která má sice velké množství příznivců, ale ještě více odpůrců. Zisk v prvním kole tak nemusí korespondovat s úspěchem v kole druhém. Častá negativní volba ve druhém kole pomáhá ke zvolení kandidátům, kteří jsou vnímáni jako konsenzuálnější. Na to v počátcích senátních voleb doplácela zejména ODS, avšak s postupem času se její pozice ve druhých kolech mění. Černý Petr tak zůstává zejména v rukou kandidátů KSČM. Dvoukolový většinový volební systém potvrdil svou pověst systému, který omezuje vliv antisystémových, extrémních nebo radikálních stran bez koaličního potenciálu. Všem ostatním parlamentním stranám (vyjma ODS a KSČM) dvoukolový volební mechanismus pomohl, alespoň ve srovnání s hypotetickou situací, kdy by měl být systém pouze jednokolový.

Přes penalizaci volebním systémem, který omezuje reprezentaci radikálním a extremistickým stranám, se KSČM v historii českých senátních voleb podařilo získat celkem osm senátorských mandátů. To je dáno faktem, že volební podpora KSČM je silně koncentrovaná v některých oblastech (severozápadní Čechy, severní Morava a některé oblasti jižní Moravy), kde se strana stává stranou velkou a je schopna bojovat o vítězství. Zvláště pak při celkově malé volební účasti, kdy disciplinovaní voliči KSČM, kteří k volbách chodí, získávají mnohem větší vliv na volební výsledek. O tom svědčí i volební obvody, kde KSČM získala mandát: Most, Chomutov (2x), Ústí nad Labem, Znojmo, Bruntál, Karviná (2x).

Dvoukolový systém tak ukazuje i na svou schopnost pomáhat menším stranám s regionálně silně koncentrovaným elektorátem. Tato vlastnost se pak výrazně promítá do zisků KDU-ČSL. Tato malá strana je schopna být velmi úspěšná při zisku mandátů v oblastech své tradičně silné volební podpory. Jedná se zejména o jižní a východní Moravu a o východní Čechy. Vzhledem k velikosti své strany a charakteru většinového systému si tak lidovci drží poměrně slušné volební zisky, byť v posledních letech nebývají tak úspěšní, jak tomu bylo v dobách, kdy spolupracovali s jinými menšími pravicovými stranami.

Dalším z hlavních znaků voleb do českého Senátu je nestabilita volebních výsledků, tedy výrazné výkyvy volebních zisků jednotlivých stran v čase. Tento jev poněkud překvapivě není příliš reflektován ani odbornou veřejností, ani není předmětem zájmu médií. Dost možná se na tomto nezájmu podílí fakt, že zisky mandátů jednotlivých stran, které jsou po každých senátních volbách známé, není snadné konfrontovat s celkovými zisky hlasů, které jednotlivé strany získaly. Je zarážející, že Český statistický úřad nepublikuje celkové výsledky a údaje o počtu, respektive procentu platných hlasů pro jednotlivé strany jsou zveřejňovány pouze do úrovně volebních obvodů, nikoli však výše.¹¹ Celostátní výsle-

¹¹ Pro srovnání, volby do Westminsteru ve velké Británii, které tradičně probíhají na základě jednokolového většinového systému, nejsou vyhodnocovány centrálně, ale výsledky se zjišťují přímo v jednotlivých volebních obvodech. Přesto jsou hned po volbách k dispozici

Tabulka 8. Procenta platných hlasů pro navrhuující strany ve volebních letech 1996 až 2008

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	doplňo- vací	Celkem
ODS	36,48	27,69	23,60	24,88	33,27	33,31	24,14	24,11	30,69
ČSSD	20,28	21,71	17,66	18,37	12,48	19,23	33,20	10,93	20,69
KSČM	14,27	16,54	17,77	16,53	17,37	12,68	14,05	15,54	15,15
KDU-ČSL	9,95	0,00	14,10	8,83	13,52	12,35	7,99	10,82	9,52
US-DEU (US)	0,00	0,00	11,56	7,33	3,65	2,01	1,15	0,80	2,55
Čtyřkoalice	0,00	26,59	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,24	3,15
ODA	8,06	0,00	1,63	1,33	0,07	0,13	0,00	0,83	3,02
SNK-ED (SNK)	0,00	0,00	0,00	6,62	2,83	2,98	3,82	2,19	1,69
NEZ	0,49	0,77	1,20	4,13	4,95	0,55	0,58	1,91	1,33
NK	4,27	3,99	8,74	4,47	2,83	2,78	1,48	19,55	4,29
ostatní	6,22	2,72	3,73	7,52	9,02	13,99	13,59	11,09	7,93
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

dek je tedy třeba spočítat. Výkyvy v procentech hlasů nejsou nijak dramatické (tabulka 8). Co je však zásadní, to jsou značné výkyvy podílů mandátů, které v jednotlivých volebních letech strany získaly (tabulka 9). Aby bylo zcela zřejmé, jak zásadním způsobem se proměňují volební výsledky, přináší graf 2 vývoj indexu reprezentace¹² pro jednotlivé strany za období 1996 až 2008. Z grafu je jasné patrné, jak dramaticky se u jednotlivých stran, včetně těch největších, střídají fáze výrazné nadreprezentace s extrémní podreprezentací, nebo dokonce naprostou nereprezentací. Dokladem mohou být např. poslední volby 2008. Vítězná ČSSD na základě 33,2% hlasů získala 85,2% mandátů! Přitom před čtyřmi lety ve volbách 2004 nezískala ČSSD ani jeden mandát a byla zcela nereprezentovaná.

Jaké jsou příčiny této nestability volebních výsledků v čase? Nabízí se několik hypotetických vysvětlení. Volby se konají ve třech různých skupinách volebních obvodů. Mohlo by se tak jednat o regionální specifika jednotlivých skupin

oficiální celostátní volební výsledky v podobě celkového počtu hlasů pro jednotlivé strany. U nás takovéto celostátní oficiální výsledky neexistují.

¹² Index reprezentace neboli tzv. *advantage ratio* je u nás známý i pod názvem „index deformace“. Index se vypočítává pomocí vzorce $A = s_i / v_i$, kde v zastupuje procento hlasů pro stranu a s zastupuje procento mandátů pro stranu. Střední hodnota 1 představuje ideální reprezentaci. Nadreprezentace je signalizována hodnotami $A > 1$ a podreprezentace naopak $A < 1$.

Tabulka 9. Procenta mandátů pro navrhující strany ve volebních letech 1996 až 2008

	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	doplňo- vací	Celkem
ODS	39,51	33,33	29,63	33,33	66,67	51,85	11,11	28,57	38,00
ČSSD	30,86	11,11	3,70	25,93	0,00	22,22	85,19	14,29	26,40
KSČM	2,47	7,41	0,00	3,70	3,70	0,00	3,70	14,29	3,20
KDU-ČSL	16,05	0,00	29,63	3,70	11,11	14,81	0,00	28,57	12,40
US-DEU (US)	0,00	0,00	29,63	3,70	3,70	0,00	0,00	0,00	4,00
Čtyřkoalice	0,00	48,15	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	5,20
ODA	8,64	0,00	3,70	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,20
SNK-ED (SNK)	0,00	0,00	0,00	7,41	3,70	0,00	0,00	0,00	1,20
NEZ	0,00	0,00	0,00	7,41	3,70	0,00	0,00	0,00	1,20
NK	1,23	0,00	3,70	3,70	0,00	3,70	0,00	14,29	2,00
ostatní	1,23	0,00	0,00	11,11	7,41	7,41	0,00	0,00	3,20
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

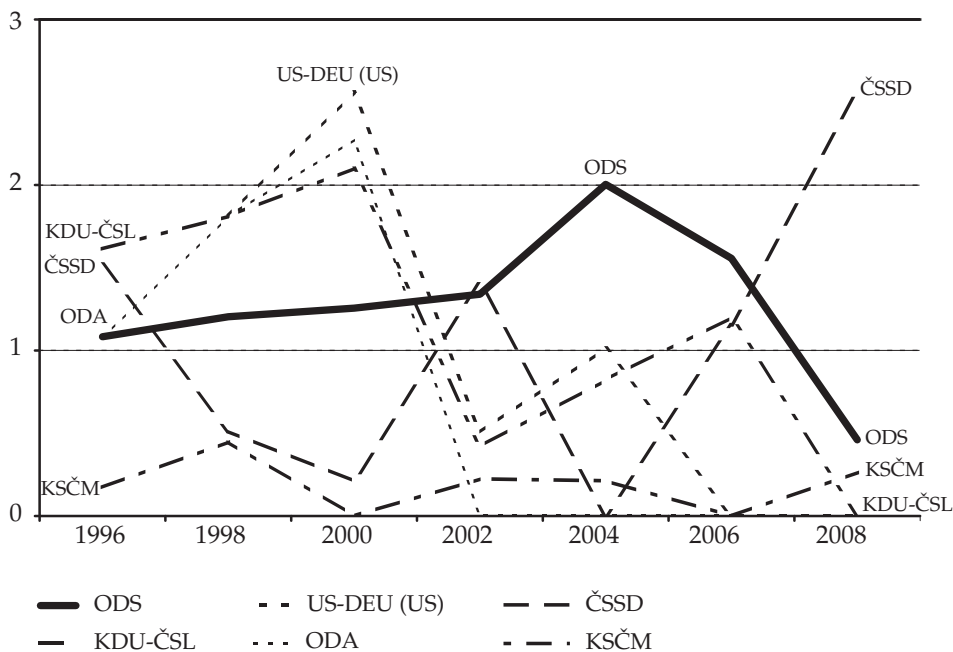
volebních obvodů. Přestože jsem zaznamenal rozdíly v průměrných ziscích stran mezi jednotlivými skupinami volebních obvodů, tyto rozdíly nemají zásadní charakter a jsou velmi pravděpodobně způsobeny jinými faktory než regionálními. Musíme si uvědomit, že v každé skupině obvodů se volby zatím konaly pouze třikrát.¹³ Spíše lze soudit, že silná nestabilita volebních výsledků v jednotlivých volbách je způsobena volebním cyklem Poslanecké sněmovny. Senátní volby, jako volby druhého řádu, do značné míry reflektují volební cyklus sněmovny. Výsledky reagují na vládní politiku, což je patrné zejména v propadu zisků nejsilnějších vládních stran v polovině volebního období. Jedná se však spíše o hypotetické závěry, které by měly být ověřené samostatnou studií.

Jak se v českém prostředí promítá dvoukolový většinový systém do složení Senátu? Jak hodně je reprezentace deformována a proporcionalita znečištěna? Liší se výsledky od výstupů, které produkují u nás převážně používané poměrné volební systémy? Rozhodující je samozřejmě srovnání s výsledky voleb do dolní komory téhož parlamentu, tedy do Poslanecké sněmovny. Tabulka 10 přináší klíčové ukazatele, které nám mohou pomoci pojmenovat rozdílné působení volebních systémů v obou komorách českého parlamentu.

Zatímco ve volbách do Poslanecké sněmovny celková míra proporcionality dlouhodobě a kontinuálně roste, ve volbách do Senátu je proporcionalita výsledků

¹³ Jedná se o stav za období 1996 až 2008.

Graf 2. Vývoj indexu reprezentace pro jednotlivé parlamentní strany v období 1996 až 2008

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

výrazně nižší a spíše nepředvídatelně kolísá. To jasně indikují hodnoty použitého Loosemore-Hanby indexu proporcionality v tabulce 10.¹⁴ V posledních senátních volbách extrémně narostla disproporce na neuvěřitelnou hodnotu $D = 51,98$.

¹⁴ Loosemore-Hanby index (označovaný D) představili pro měření proporcionality John Loosemore a Victor J. Hanby [Loosemore, Hanby 1971]. Jedná se o princip, který vychází ze Schutzova indexu nerovnosti [Taagepera, Shugart 1989: 260; obdobně Monroe 1994: 139]. Hodnota Loosemore-Hanby indexu (D) je dána polovinou sumy absolutních hodnot získaných z rozdílů mezi podíly hlasů (v) a podíly mandátů (s) jednotlivých stran.

$$D = \frac{1}{2} \sum |v_i - s_i|$$

Výsledné hodnoty Loosemore-Hanby indexu se pohybují v intervalu 0–100, kde 0 představuje absolutní proporcionalitu a 100 naopak krajní disproporcionalitu. Reálné volební situace se nikdy nebudou přibližovat horní hranici, ale poměrně často se nachází u té dolní. Hodnota Loosemore-Hanby indexu je velmi snadno interpretovatelná. Zjišťuje celkový rozdíl mezi distribucí hlasů a alokací mandátů. Tedy o kolik procentních bodů se celkový výsledek voleb odchyloje od ideální proporcionality. Podrobné seznámení s vlastnostmi indexu v [Lebeda 2006; Gallagher 1991].

Tabulka 10. Proporcionalita a fragmentace voleb do Senátu a Poslanecké sněmovny

		1992	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	doplňovací
Loosemore-Hanby (D)	Senát	x	20,30	27,21	41,70	23,68	34,33	24,93	51,98	25,57
	PS	19,12	11,16	11,32	x	12,53	x	9,99	x	x
Index parlamentní fragmentace*	Senát	x	0,71	0,64	0,73	0,79	0,53	0,65	0,26	0,78
	PS	0,79	0,76	0,73	x	0,74	x	0,68	x	x
Index efektivního počtu stran*	Senát	x	3,50	2,77	3,74	4,83	2,14	2,88	1,35	4,45
	PS	4,80	4,15	3,71	x	3,81	x	3,1	x	x

Zdroj: Senátní volby 1996 až 2008.

Poznámka: * indexy pro senátní volby jsou vypočteny pouze na základě výsledků ve 27 obvodech, kde se v daném roce konaly volby (vyjma roku 1996, kde jsou ve výpočtu zahrnuty výsledky ze všech 81).

V případě Senátu, kde je vztah kandidátů k jednotlivým stranám někdy komplikovanější, byly hodnoty indexů vypočteny na základě počtu hlasů pro kandidáty podle jejich navrhuující strany. Nepatrně jiných výsledků bychom se dočkali, pokud bychom do výpočtu vložili hlasy podle volební strany. Navrhující strana se však jeví jako vhodnější identifikace, jelikož jí je obvykle etablovaná, dlouhodobě fungující politická strana. Naopak volební strana může být a nezřídka je stranou nebo koalici vytvořenou výhradně pro účely kandidatury v jedné či několika volbách. Za jednou volební stranou (koalicí) se tak může skrývat i několik etablovaných navrhuujících stran, které se dohodly na spolupráci pro konkrétní volby. Dlouhodobě se však kandidáti a zvolení senátoři více identifikují s navrhuující stranou než s volební stranou. Typickým příkladem byli senátoři zvolení za KDU-ČSL (navrhující strana) v rámci Čtyřkoalice (volební strana).

To znamená, že pouze cca 52% hlasů bylo alokováno poměrně, zatímco zbytek nikoli. V ostatních letech se index pohyboval zhruba mezi hodnotami 20 až 35 s výjimkou roku 2000, kdy dosáhl taktéž mimořádně vysoké hodnoty, téměř 42. K vysoké disproporcii dochází v těch letech, kdy volby výrazněji ovládne některá ze stran. Obvykle není mimořádný zisk mandátů výsledkem mimořádného zisku hlasů, ale je spíše umocněním většinového efektu systému. Stačí, když kandidáti vítězné strany dokážou být ve většině obvodů první, byť se nemusí jednat o drtivá vítězství. Ostatně extrémní disproporce posledních voleb 2008 je toho důkazem. ČSSD zvítězila s „pouhými“ 33% hlasů, což je o dva procentní body méně, než jakou podporu voličů získala vítězná ODS ve volbách do Poslanecké sněmovny o dva roky dříve. Přesto ČSSD získala 85% senátorských křesel, zatímco ODS ve sněmovně pouze 40,5% poslaneckých křesel.¹⁵ Zde je zcela zřejmé, jak rozdílné mohou být účinky poměrného a většinového systému.

¹⁵ Přitom ani to není poměrný výsledek, ODS byla poměrně silně nadreprezentována, zejména na úkor Strany zelených.

Přes trvajících výrazně vyšší disproportionalitu volebních výsledků však v Senátu nedošlo k zásadní koncentraci stran – viz tabulku 10. Index parlamentní fragmentace¹⁶ se v případě voleb do Senátu příliš nevzdaloval hodnotám naměřeným pro Poslaneckou sněmovnu. Musím jen připomenout, že pokud na tomto místě hovořím o fragmentaci voleb do Senátu, mám pochopitelně na mysli vždy jen aktuálně volenou třetinu této komory, nikoli Senát jako celek. Obvykle se hodnoty indexů v jednotlivých volebních letech od sebe příliš nelišily a v případě horní komory obvykle dosahovaly trochu nižších hodnot než v případě Poslanecké sněmovny. Tedy Senát byl obvykle jen nepatrně méně fragmentovaný než Poslanecká sněmovna. V roce 2002 tomu bylo dokonce naopak. Zásadní změnou jsou pak opět poslední volby 2008, kdy fragmentace poklesla na hodnotu 0,26 indikující masivní dominanci jediné strany, v tomto případě ČSSD. To vše je patrné i z indexu efektivního počtu parlamentních stran,¹⁷ jehož hodnoty mohou být pro většinu čtenářů snáze představitelné a interpretovatelné. Pokud bychom měřili fragmentaci celé horní komory, byla by dokonce ještě výrazně vyšší. To však není způsobeno dvoukolovým většinovým systémem, ale postupným obměňováním vždy jen třetiny senátorů. Tím, že v každém volebním roce uspějí trochu jiné subjekty (zejména se jedná o malé strany), je výsledná fragmentace větší, než když měříme každé volby zvlášť.

¹⁶ Index parlamentní fragmentace Douglase Raeho měří roztržitost stranického systému. Index se pohybuje v intervalu 0–1. Je zjišťován dle následujícího vzorce, kde s_i jsou podíly jednotlivých stran na celkovém počtu mandátů, za předpokladu, že celek je představován hodnotou 1 (např. podíl strany s 20 % mandátů je 0,2):

$$F = 1 - \sum s_i^2.$$

Hodnota indexu fragmentace se pohybuje mezi 0 (jednostranický systém – všichni poslanci patří do jedné strany) a 1 (každý poslanec náleží jiné politické straně). Pokud tedy v dokonalém bipartismu získává každá strana po 50 % mandátů, potom bude hodnota indexu fragmentace 0,50. Hodnota indexu mezi 0,50 a 0,67 indikuje bipartismus. Pokud je hodnota indexu vyšší než 0,70, potom signalizuje existenci multipartismu. Konečně hodnota indexu nižší než 0,50 znamená objevení se strany dominantní. Podrobné seznámení s principem vlastnosti indexu v [Rae 1967].

¹⁷ Index efektivního počtu parlamentních stran měří velikost stranického systému podle toho, kolik se do něj „vejde“ politických stran (vážených podle jejich velikosti). Je vypočítáván podle následujícího vzorce, kde s_i je podíl mandátů získaných konkrétní stranou:

$$N_s = \frac{1}{\sum s_i^2}.$$

Přináší v podstatě podobnou informaci jako index fragmentace. Míra fragmentace udávaná efektivním počtem stran je však v této podobě snáze představitelná než na základě indexu fragmentace pohybujícího se v intervalu 0–1. Např. pokud dvě strany mají v parlamentu po 50 % křesel, potom se bude hodnota indexu efektivního počtu stran rovnat 2,0. Podrobné seznámení s principem vlastnosti indexu lze nalézt v [Laakso, Taagepera 1979].

Závěr

Kdo v devadesátých letech očekával, že dvoukolový většinový systém přivede do Senátu pouze dvě strany, mýlil se. Nepotvrdilo se to za celou dobu fungování českého Senátu. Avšak poslední volby v roce 2008 přinesly natolik rozdílný výsledek, že si nelze neklást otázky, zda se bude podobný trend v budoucnu opakovat, nebo zda se jednalo o ojedinělý exces. Právě fakt, že se Senát obměňuje postupně po třetinách, totiž nedává vyniknout dramatickým zvrátům ve volebních výsledcích. Naopak tento ústavní mechanismus podporuje ještě vyšší fragmentaci horní komory. Pokud by se však do budoucna měla střídat tak razantní vítězství dvou nejsilnějších stran, jako jsme tomu byli svědky v roce 2008 proti letům předchozím, je možné si představit, že se postupně složení Senátu více zkoncentruje ve prospěch dvou velkých stran. Záležet bude také na malých stranách, zda se vrátí k úspěšné strategii volebních spojenectví z let 1998 a 2000, nebo nikoli. Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny 2010 pak spíše naznačují, že s výraznou koncentrací stranického složení Senátu asi nelze počítat.

Během existence českého Senátu kandidovalo do této komory v sedmero volbách v letech 1996 až 2008 celkem 1685 kandidátů. Ukázalo se, že volební systém jednoznačně tenduje k rozhodování až ve druhém kole. Případů, kdy se podařilo získat některému z kandidátů potřebnou nadpoloviční většinu již v prvním kole, bylo dosud pouze devět.

Systém dlouhodobě vedl k dominanci ODS v prvních kolech. Její kandidáti se ve druhých kolech nejčastěji setkávali se soupeři z ČSSD, pak KDU-ČSL, případně z jiných malých, obvykle pravicových stran. Převaha ODS z prvního kola voleb se však již ve druhých kolech neopakuje. Nejsilnější pravicová strana má ve druhých kolech méně než poloviční úspěšnost (43 %). Naopak její soupeři dokáží často vítězit i za situace, kdy byly po prvním kole až na druhé pozici. Např. ČSSD je takovou stranou, která mnohem častěji než ODS postupuje do druhého kola až z druhého místa. Narozdíl od ODS se jí daří tuto nevýhodu poměrně často zvrátit a ve druhém kole nakonec poráží soupeře, který získal v prvním kole více hlasů. Ukázalo se, že pro nárůst nebo pokles hlasů pro kandidáta ve druhém kole je klíčová tradičně rozdílná volební účast, která je vázaná na souběžně probíhající krajské nebo komunální volby. Nejmenší potenciál získat hlasy voličů jiných stran měli kandidáti ODS a KSČM a ti, kteří již obhájí senátorský mandát. Malý bonus pak mohou očekávat kandidáti, kteří jsou původní profesí lékaři.

Většinový systém s uzavřeným druhým kolem se ukázal jako volební mechanismus, který je schopný penalizovat kandidáty strany, která má sice velké množství příznivců, ale ještě více odpůrců. Častá negativní volba ve druhém kole pomáhá ke zvolení kandidátům, kteří jsou vnímáni jako konsenzuálnější. Na to v počátcích senátních voleb doplácela zejména ODS, konstantně po celou dobu pak KSČM. Český dvoukolový systém potvrzuje Sartoriho předpoklad o omezení vlivu extrémních a antisystémových stran, což je problém zejména pro KSČM. Snadnou situaci nemá ani velká strana s řadou stoupenců, které se však nedaří ve

druhém kole získávat hlasy jiných voličů. Což byl dlouhou dobu případ KSČM. Zároveň jde však o systém, který je schopen poměrně efektivně zajistit reprezentaci i menším stranám se silnou lokální podporou. To se týká zejména KDU-ČSL. Kvůli tomuto jevu nezůstává bez zastoupení ani KSČM. Stejně tak se v řadě případů ukázalo, že za určitých okolností může uspět i malá strana, která nominuje silnou a známou osobnost. Zde se potvrzuje tendence dvoukolového systému k menší strukturaci stran, což taktéž koresponduje se známými obecnými závěry [Reynolds, Reilly, Ellis 2005: 53].

Přes trvající výrazně vyšší disproportionálnost volebních výsledků v Senátu však nedošlo k zásadní koncentraci stran v horní komoře a fragmentace je podobná jako v Poslanecké sněmovně. Poslední volby v roce 2008 ale přinesly natolik rozdílný výsledek (85 % mandátů pro vítěznou ČSSD), že je třeba vyčkat, zda se nebude podobný trend v budoucnu častěji opakovat. V případě českého dvoukolového většinového systému tak zatím byly z větší části potvrzeny Duvergerem formulované teoretické závěry o jeho působení na počet politických stran. Ostatní teoretické předpoklady, jako jsou koaliční spolupráce, disciplinovanost stran a jejich stabilita v čase, jsou v prostředí voleb do českého Senátu obtížně testovatelné, jelikož se nejedná o volby prvního řádu, které by v českém parlamentním systému formovaly exekutivu.

TOMÁŠ LEBEDA je vedoucím katedry politikologie a evropských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Profesionální dráhu začínal a do roku 2010 působil v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. Specializuje se na oblast voleb, volebních systémů a volebního chování. Věnuje se též vlivu ústavně institucionálních mechanismů na politický proces.

Literatura

- Blais, A. 2004. „Strategic Voting in the 2002 French Presidential Elections.“ Pp. 93–109 in Michael S. Lewis-Beck (ed.). *The French Voter. Before and After the 2002 Elections*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Blais, A., R. K. Carty. 1991. „The Psychological Impact of Electoral Laws: Measuring Duverger's Elusive Factor.“ *British Journal of Political Science* 21 (1): 79–93.
- Blais, A., L. Massicotte, A. Dobrzynska. 1997. „Direct Presidential Elections: a World Summary.“ *Electoral Studies* 16 (4): 441–455.
- Cox, G. W. 1997. *Making Votes Count. Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Duverger, M. (1951) 1978. *Political Parties. Their Organization and Activity in the Modern State*. London: Cambridge University Press.
- Farrell, D. M. 2001. *Electoral Systems. A Comparative Introduction*. London, New York: Palgrave Macmillan.
- Fiala, P. 2004. „Kritická interpretace ‚zákonů‘ o vlivu volebních systémů na stranické systémy.“ Pp. 51–65 in M. Novák, T. Lebeda (et al.). *Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk.

- Gallagher, M. 1991. „Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems.“ *Electoral Studies* 10 (1): 33–51.
- Chytilík, R. 2005a. „České senátní volby. Podněty, výsledky, alternativy.“ Pp. 105–115 in B. Dančák, P. Fiala, V. Hloušek (eds.). *Evropeizace. Nové téma politologického výzkumu*. Brno: MPÚ MU.
- Chytilík, R. 2005b. „Volby 2004 a strategické účinky volebních systémů.“ *Středoevropské politické studie* 6 (1): 13–25.
- Chytilík, R., J. Šedo, T. Lebeda. 2009. *Volební systémy*. Praha: Portál.
- Jones, M., M. Lauga, M. Léon-Roesch. 2005. „Argentina.“ Pp. 59–122 in D. Nohlen et al. *Elections in the Americas. A Data Handbook*. Volume II. New York: Oxford University Press.
- Krennerich, M. 2005. „Nicaragua.“ Pp. 453–76 in D. Nohlen et al. *Elections in the Americas. A Data Handbook*. Volume I. New York: Oxford University Press.
- Laakso, M., R. Taagepera. 1979. „Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe.“ *Comparative Political Studies* 12 (1): 3–27.
- Lebeda, T. 2006. „Teorie reálné kvóty, alternativní přístup k měření volební proporcionality.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 42 (4): 657–681.
- Lebeda, T. 2007. „Volební pravidla pro prezidentské volby.“ Pp. 27–61 in M. Novák, M. Brunclík (eds.). *Postavení hlavy státu v parlamentních a poloprezidentských režimech: Česká republika v komparativní perspektivě*. Praha: Dokořán.
- Lijphart, A. 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-seven Democracies, 1945–1990*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Loosemore, J., V. J. Hanby. 1971. „The Theoretical Limits of Maximum Distortion: Some Analytic Expressions for Electoral Systems.“ *British Journal of Political Science* 1 (4): 467–477.
- Monroe, B. L. 1994. „Disproportionality and Malapportionment: Measuring Electoral Inequity.“ *Electoral Studies* 13 (2): 132–149.
- Nohlen, D. 1990. *Wahlrecht und Parteiensystem*. Opladen: Leske Verlag + Budrich GmbH.
- Rae, D. 1967. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press.
- Reynolds, A., B. Reilly, A. Ellis (eds.). 2005. *Electoral System Design: The New International IDEA Handbook*. Stockholm: IDEA.
- Reynolds, A. 1999. „Sierra Leone.“ Pp. 789–802 in D. Nohlen, M. Krennerich, B. Thibaut et al. *Elections in Africa. A Data Handbook*. New York: Oxford University Press.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems*. London: Cambridge University Press.
- Sartori, G. 2001. *Srovnávací ústavní inženýrství. Zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Šaradín, P. 2008. *Teorie voleb druhého řádu a možnosti jejich aplikace v České republice*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Taagepera, R., M. S. Shugart. 1989. *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven: Yale University Press.
- Zovatto, D. 2005. „Costa Rica.“ Pp. 147–194 in D. Nohlen et al. *Elections in the Americas. A Data Handbook*. Volume I. New York: Oxford University Press.

Prameny

- Senátní volby 1996 až 2008 – datový soubor*. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992, ústavní zákon č. 1/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb. a 515/2002 Sb.*
- Zákon č. 247/1995 Sb. ze dne 27. září 1995, o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů.*

Internetové zdroje

Český statistický úřad. Volební server. Dostupné z: <<http://www.volby.cz>>.

Český statistický úřad. Dostupné z: <<http://www.czso.cz>>.

Poslanecká sněmovna, Parlament ČR. Dostupné z: <<http://www.psp.cz>>.

Senát Parlamentu ČR. Dostupné z: <<http://www.senat.cz>>.